

**De psychologie als fundament
van de sociologie?**

Wout Ultee*

Sociologen hebben vaker psychologische theorieën als grondslag van hun verklaringen erkend. Getrouwd werd er niet, en de verkering bleef dan uit en dan aan. Bouwen op funderingen is moeilijker dan het kiezen van fundamenten, en dieper heien vergemakkelijkt de bovenbouw niet altijd.

De stamvaderen der sociologie voelden weinig voor psychologie. Durkheim verklaarde sociale feiten uit sociale, niet uit psychische feiten. Volgens Weber wordt menselijk handelen niet beter begrepen als de wet van het afnemende grensnut een bijzonder geval is van de wet van Fechner. Sociologie gaat over samenlevingen: hun mate van cohesie, ongelijkheden tussen hun leden, de snelheid van rationaliseringsprocessen. Pleidooien van hedendaagse sociologen voor de eenheid der mens- en maatschappijwetenschappen komen erop neer dat het onnut van oude psychologische theorieën niet de onbruikbaarheid van nieuwe betekent. De Schotse verlichting uit de achttiende en het Engelse utilitarisme uit de negentiende eeuw leidden theorieën over samenlevingen af uit theorieën over individuen. Omdat de associatiepsychologie is achterhaald, zijn nieuwere psychologische theorieën te gebruiken. Wat zijn de resultaten? Ik spreek als socioloog die de eenheid van de sociale wetenschappen in het vaandel schrijft, maar gelooft dat theoretische omarmingen sociologische vragen platdrukken. Onderzoek naar antisemitisme in Duitsland leidde in de Verenigde Staten tot *The Authoritarian Personality*. Was het toevallig dat deze studie een diepgravende persoonlijkheidstheorie bevatte en niet duidelijk maakte waarom Duitsland meer autoritaire persoonlijkheden telde? Er kwam geen antwoord op de vraag waarom bepaalde samenlevingen bepaalde groepen uitstoten.

Een ontwikkelingspsychologie à la Piaget met stadia in denken en taalgebruik biedt aanknopingspunten voor een sociologie die sociale ongelijkheden wil bestuderen. De sociolinguïst-

tiek benutte die: hoe hoger de sociale klasse, hoe groter de kans op een uitgebreide code. Leerboeken ontwikkelingspsychologie zijn nog niet zo ver dat ze de code van 'het kind' achter zich laten en denken in termen van 'kinderen uit verschillende sociale klassen'. Trouwens, in de psychologische literatuur over intelligentie en erfelijkheid staat zelden dat meer sociaal gemengde huwelijken tot kleinere intelligentieverschillen leiden.

Rond 1960 verklaarde de socioloog Homans verschijnselen in kleine groepen met Skinner-hypothesen. Sociologie gaat echter over samenlevingen. In 1965 betoogde de econoom Olson dat sociologen en psychologen het bestaan van collectieve goederen miskennen. Uit de hypothese dat mensen hun doelen zo veel mogelijk proberen te bereiken door zo weinig mogelijk middelen te gebruiken, leidde hij af dat kleine groepen meer collectieve goederen voortbrengen dan grote. Homans' verklaringen trokken minder belangstelling omdat ze aan sociologische vragen voorbij gingen, niet omdat de psychologie een cognitivistische revolutie beleefde. Een behavioristische psychologie biedt – gezien hypothesen over *reinforcement schedules* – mogelijk meer aanknopingspunten voor de sociologie dan een cognitivistische psychologie.

Inmiddels wendt de sociologie zich naar economie en geschiedwetenschap. Dat komt haar vraagstellingen ten goede, maar wellicht niet haar verklaringen. De verklaringen van economen zijn erg formeel en niet bedoeld voor empirisch onderzoek, die van historici te impliciet en moeilijk toetsbaar met de altijd beperkte historische bronnen. Dan maar weer terug naar de psychologie? De toepassing van billijkheidstheorieën op vragen over de waardering van inkomens en inkomensverschillen in het hedendaagse Nederland maakt duidelijk dat de cognities van mensen verschillen en dat het zaak is daarop greep te krijgen. Weber zag rationaliseringsprocessen voortschrijden, speltheorieën zeggen dat ze kunnen stokken. Maar hoeveel verklaren die theorieën van wat er nu in Nederland gebeurt? Experimenten waarin proefpersonen een aantal malen het dilemma der gevangenen spelen, leren dat rationele personen niet in dat dilemma gevangen behoeven te zitten. Normen kunnen ontstaan. De vraag blijft waarom het hedendaagse Nederland normen kent volgens welke politieke en sociale rechten universeel zijn.

* Vakgroep Sociologie, Katholieke Universiteit Nijmegen, Postbus 9104, 6500 HE Nijmegen.